

Alicja MALEWSKA

Uniwersytet Jagielloński

alicija.malewska@uj.edu.pl

ZENONAS NORKUS, *ON BALTIC SLOVENIA AND ADRIATIC LITHUANIA: A QUALITATIVE COMPARATIVE ANALYSIS OF PATTERNS IN POST-COMMUNIST TRANSFORMATION*

Apostrofa/CEU PRESS, Vilnius 2012

Dwadzieścia lat po rozpadzie Związku Sowieckiego społeczeństwa Europy Środkowo-Wschodniej nadal zmagają się z pozostałościami poprzedniego systemu. W wielu państwach proces transformacji zakończył się jedynie w założeniu. Jednak dwie dekady to wystarczająco długi okres, by z pewnego dystansu ocenić wybór, jakiego dokonały młode demokracje postkomunistyczne. Czy droga transformacji, jaką poszła Litwa, Polska, Słowenia i inne kraje, była koniecznością, czy tylko jedną z możliwych opcji? Jak wyglądałaby dzisiejsza sytuacja polityczna i gospodarcza tych państw, gdyby w kluczowym momencie przemian zapadły inne decyzje? Odpowiedzi na te pytania szuka Zenonas Norkus w swojej najnowszej książce *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania: a qualitative comparative analysis of patterns in post-communist transformation*.

Zenonas Norkus jest filozofem, socjologiem oraz tłumaczem, związanym od lat z Uniwersytetem Wileńskim. To nieczęsty w naszym regionie przypadek naukowca, który pracując w swoim kraju, pozostaje w dialogu z europejską i amerykańską humanistyką. Norkus stale publikuje po angielsku i niemiecku, co nie zaskakuje w przypadku badacza, który był m.in. stypendystą Humboldta oraz uniwersytetów w Bielefeld, Berkeley i Berlinie. Zenonas Norkus jest też doceniany w swojej ojczyźnie: w 2009 r. otrzymał prestiżową Nagrodę Litewskiej Akademii Nauk. Był to wyraz uznania za dotychczasową działalność badawczą, a szczególnie za wydaną w 2008 roku obszerną (ponad 700 stron) książkę *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu* („Jaka demokracja, jaki kapitalizm? Transformacja postkomunistyczna na Litwie w perspektywie porównawczej socjologii historycznej”). *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania* jest skróconą i uzupełnioną wersją tej monografii.

Autor we wstępie pisze o Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, który działał w Wilnie w międzywojniu i był pierwszym na świecie ośrodkiem prowadzącym badania sowietologiczne. Norkus odwołuje się do tradycji tego Instytutu, chociaż zajmuje się tematyką leżącą niejako na drugim biegunie studiów nad komunizmem. W okresie międzywojennym badano powstawanie i umacnianie się jedynego państwa komunistycznego, podczas gdy Norkus poświęca swoją monografię różnym modelom wychodzenia z systemu komunizmu. Autor wprost zdradza ambitny plan stworzenia podwalin pod wileńską szkołę studiów postkomunistycznych, która mogłaby się stać godnym następcą międzywojennego Instytutu.

Pierwsza część książki, składająca się z czterech rozdziałów, jest poświęcona teorii transformacji postkomunistycznej. Autor omawia istniejące typologie teorii wyjścia z systemu socjalistycznego i możliwe kierunki takiej transformacji. W celu uzyskania wszystkich logicznie możliwych ścieżek transformacji postkomunistycznej wprowadzone zostają trzy zmienne niezależne (orientacja transformacji, polityczne narzędzia transformacji, ekonomiczne narzędzia transformacji), które mogą przyjąć jedną z trzech wartości, oraz jedna dwuwartościowa zmienna niezależna (wynik transformacji). W rezultacie otrzymujemy aż 64 możliwe warianty; jedynie 17 z nich możemy przypisać rzeczywiste przypadki krajów (s. 56-58).

W czwartym rozdziale, kluczowym dla pierwszej części książki, Norkus wprowadza narzędzie mvQCA (*multi-value qualitative comparative analysis*) oraz oprogramowanie TOSMANA. Zastosowanie tych narzędzi analitycznych pozwala na tworzenie modelu na podstawie niewielkiej próby badawczej. W pierwszym kroku analizy autor tworzy model w oparciu o dane dotyczące 29 państw, które należały do bloku komunistycznego. Następnie model jest uzupełniony o logicznie możliwe warianty, które nie zaistniały w rzeczywistości. Ostatnim krokiem jest uporządkowanie wyników ze względu na rodzaj transformacji, do której prowadzą. W ten sposób powstaje 10 generalizacji, które opisują zestaw czynników niezbędnych do powstania w pierwszej dekadzie po transformacji jednego z ustrojów: liberalno-demokratycznego kapitalizmu, racjonalnego kapitalizmu przedsiębiorczego, politycznego kapitalizmu oligarchicznego, kapitalizmu państwowego lub liberalnej demokracji (s. 182).

Na drugą część książki składa się pogłębiona analiza przypadku transformacji Litwy. Główną metodą badawczą pozostaje nadal perspektywa porównawcza, ale poszerzona do większej liczby czynników politycznych i gospodarczych. Wydłużeniu ulega też horyzont czasowy – dane obejmują okres dwudziestu lat od rozpadu Związku Sowieckiego. Autor próbuje ocenić skutki przekształcenia litewskiego ustroju w porównaniu do krajów, które miały podobne warunki wyjściowe i osiągnęły sukces. Oczywistym punktem odniesienia w takiej analizie ze względu na bliskość geograficzną, wspólne dziedzictwo historyczne XX wieku oraz niepodważalny sukces w procesie transformacji jest Estonia. Kraj ten jest uznawany za najlepszy przykład skutecznego przejścia z gospodarki centralnie sterowanej do wolnorynkowej. W litewskiej opinii publicznej Estonię od dawna postrzega się, z szacunkiem i zazdrością, jako prawdziwego „tygrysa bałtyckiego”.

Dużo większym zaskoczeniem jest wybór Słowenii na drugi przykład udanej transformacji, której celem jest gospodarka rynkowa oparta na koordynacji. Ten

kraj, mający z Litwą niewiele wspólnego, jest uznawany przez Norkusa za świetny punkt odniesienia, gdyż pokazuje alternatywną drogę transformacji, która również doprowadziła do doskonałych wyników gospodarczych (wystarczy wspomnieć, że Słowenia jako pierwsze „nowe” państwo członkowskie Unii weszła do strefy euro). Autor wykazuje, że stopniowe reformy pomogły Słowenii zbudować stabilny ustrój polityczno-gospodarczy i uchroniły ją od pozycji „adriatyckiej Litwy”, czyli słabego ogniwa w regionie (s. 288-290).

Z punktu widzenia polskiego czytelnika najciekawszy jest ostatni, siódmy rozdział książki. Jest on poświęcony procedurze impeachmentu, którą zastosowano wobec prezydenta Litwy Rolandas Paksasa w 2003 r. Ten przypadek ze względu na swoją wyjątkowość był szeroko omawiany w literaturze litewskiej, jednak głównie z perspektywy prawa konstytucyjnego. Norkus próbuje znaleźć odpowiedź na pytanie dlaczego do impeachmentu doszło właśnie na Litwie i dlaczego, wbrew oczekiwaniom, po tym wydaleniu jakość kultury politycznej wcale nie wzrosła (s. 297).

Autor opisuje dojście do władzy prawicowych populistycznych ugrupowań jako trend, który w pierwszej dekadzie XXI wieku można było zaobserwować w wielu krajach postkomunistycznych (Litwa, Łotwa, Estonia, Polska, Węgry). Te ugrupowania były u władzy przez krótszy lub dłuższy czas, ale tylko na Litwie podjęto tak drastyczne kroki w celu odsunięcia ich od sterów państwa. Zdaniem Norkusa doszło do tego, gdyż „ostatnią kroplą goryczy” dla litewskiego społeczeństwa okazały się informacje o finansowych powiązaniach Paksasa z rosyjskim biznesmenem (s. 320).

Niezwykle interesująca jest propozycja Norkusa, aby impeachment prezydenta Paksasa rozpatrywać z perspektywy koncepcji Carla Schmitta o „stanie wyjątkowym”. Głównym argumentem przytaczanym przez autora na poparcie tej tezy jest decyzja Sądu Konstytucyjnego o zakazie pełnienia funkcji publicznych przez Paksasa. Sąd Konstytucyjny przyjął w tej sytuacji pozycję suwerena, który usuwa niebezpieczeństwo podważenia decyzji Sejmu przez ponowny wybór Paksasa w powszechnych wyborach prezydenckich. Zdaniem Norkusa – mimo że Sąd Konstytucyjny działał w tej sytuacji, niejako wykraczając poza swoje kompetencje – dzięki temu demokracja litewska nie zamieniła się w puste hasło. Litwa pozytywnie zdała test na stabilność systemu liberalno-demokratycznego, czego kosztem była kilkuletnia sądokracja (s. 330-332).

Książka *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania* jest niezwykle interesującą pozycją na rynku wydawniczym. Styl autora jest wystarczająco przystępny, by nie przytłoczyć czytelnika potężną dawką wiedzy. Norkus zgrabnie żongluje teoriami, przywołuje statystyki, ilustruje opisywane trendy przykładami z różnych państw. Za niewątpliwą zaletę należy również uznać bogate instrumentarium badawcze autora, który nie ogranicza się jedynie do prostego opisu zjawisk. Jednocześnie unika on zafascynowania matematycznymi modelami, które ze względu na niezbędne idealizacje i założenia często bardziej zaciemniają obraz niż go wyjaśniają.

Zastosowanie narzędzi *mvQCA* jest ciekawą alternatywą dla panującego dyskursu badań transformacji ustrojowych, głównie ze względu na funkcję predyktywną. Jednocześnie stawiają przed badaczem trudne od ominięcia pułapki. Przykładowo autor wyciąga wnioski, że najpewniejszą drogą dojścia do liberalnej demokracji w ciągu

dekady jest zawarcie porozumienia między elitami komunistycznymi i antykomunistycznymi. Dużo mniej pewny rezultat daje rewolucja antykomunistyczna i odgórna demokratyzacja (s. 198). Formułowanie tak silnych związków przyczynowo-skutkowych w odniesieniu do niezwykle skomplikowanej i wielowarstwowej kwestii ustroju państwowego wydaje się nie mieć uzasadnienia, zwłaszcza gdy za podstawę badań służy kilka-kilkanaście przykładów historycznych.

Monografia posiada także tę wartość, że jest próbą odejścia od kontekstualizmu i partykularyzmu, które zwykle towarzyszą porównawczym metodom badania zjawisk politycznych. Rozważanie wszystkich logicznie możliwych ścieżek transformacji, a nie tylko tych, które miały miejsce w rzeczywistości, pozwoliło Norkusowi zbudować kompletny i wiarygodny model. Połowa książki została poświęcona pogłębionej analizie przypadku Litwy, jednak trudno posądzać autora o etnocentryzm. Zastosowanie narzędzi i wniosków przedstawionych w pierwszej części książki pozwoliłoby na przeprowadzenie podobnej analizy w odniesieniu do każdego innego państwa postkomunistycznego. Wybór Litwy do studium przypadku jest uzasadniony nie tylko ze względu na pochodzenie autora, ale też precedensowy na skalę Europy proces impeachmentu prezydenta.

Pewne zastrzeżenia może budzić normatywizm autora, który w duchu Webera za najbardziej racjonalny ustrój uważa kapitalizm w połączeniu z liberalną demokracją, nie przesądzając jedynie o wyższości wolnego rynku i gospodarki rynkowej opartej na koordynacji. Jednak nawet jeżeli Norkus skłania się wyraźnie ku tym ustrojom, to prezentuje czytelnikowi całe spektrum innych ścieżek transformacji. Monografia litewskiego autora niewątpliwie stanowi godne przedłużenie wileńskiej tradycji studiów sowietologicznych i powinna się znaleźć w spisie lektur obowiązkowych wszystkich zainteresowanych problematyką transformacji gospodarczo-politycznych.

Mgr Alicja MALEWSKA, doktorantka w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ. Pracuje nad rozprawą doktorską z dziedziny ekonomii politycznej i równolegle prowadzi badania dotyczące tożsamości narodowej Polaków na Wileńszczyźnie.